

akarta, még a legtitkosabbakat is feltárni, hogy ezzel másokat szolgáljon. Nem tétélekkel tanít ő, hanem észjárásával, nem erkölcsi intelmekkel, hanem személyes életpéldájával, az emberben lakó szent-hős-szörnyeteg megmutatásával, a méltó emberi élet lehetőségének evangéliumával. Németh László életművének legfontosabbikában, a művé lett életben: az ember nembéli képessége vált látható, megragadható életpéldává, az ideák – materializálódtak. Németh életművének ez a végső összhangzata nem mérleget és minősítést, nem ízlés és vita dolga, hanem az *emberség mércéje*. Mércé a mai ifjúság, iskola, nevelés számára is, amelyet – Németh kedvelt metaforája szerint „óvatos kertész módján”, kinek-kinek növéstervéhez (képességeihez, adottságaihoz) mérten – érvényesíteni lehet, nem életértékekkel szembeállítva, hanem mint a nyers ösztönöket nemesítő lehetőséget.

„A pedagógia a társadalomból születik, s olyan társadalmat tételez fel, amely az általa kicsalt értékeket nem korcsosítja el.”³⁹ Ma, két emberöltő múltán kénytelenek vagyunk érteni és érezni a mottóként kiemelt gondolat fájdalmas aktualitását: „nem a tavasz nem az igazi még; hanem az ember, aki szétnéz benne.” A vériszamos világ- és helyi háborúk, Európa elrablása, a holocaust, bélisták, kitelepítések és deportálások, a nagy társadalmi ígéret (a szétvetők és újraellesztők) okozta csalódások felértékelik az erkölcsi tartalékok megtartó erejét, az örök emberi természetben őrzött fogódzókat, amelyekről Németh László beszél: „Az ég csillagai nem az emberen kívül, hanem az emberben vannak. Azt, ami örök, nem intézmények, sőt, nem is alkotások őrzik, hanem maga az emberi természet. Az örök természetünk rugalmassága, mely a tartós kitéréssel szemben visszaüt; helyzetérzés, amely bárhol riadjon fel, lassan felfedezi, merre van fenn és lenn, bal és jobb s fenn csakugyan az eget találja, lenn a földet. Az örököt az ember minden helyzetben újateremti; intézmények és művek ennek az igazodásnak nagy emlékei... A cél, hogy új helyzetünkben kiismerjük magunkat s munkánk égtájait megtaláljuk.”⁴⁰

TÓBIÁS ÁRON

Az Égető Eszter kiadásának históriája

A legfontosabb új *Magvető*-kiadvány 1956 tavaszán (a XX. Kongresszus fényénél...) Németh László nyolc esztendeje kéziratban lévő nagyregényének, az *Égető Eszter*nek az ügye volt. Ez időre már többször jártam az írónál, és sikerült elérnem, hogy megbarátkozzon azzal a gondolattal: végre előléphet újra, nálunk méltó helyére (írónak!), mintsem fordítások ügyében bajlódjon tovább...

A döntő fordulat az lett, hogy a régi időkből (még a második világháború utáni, koalíciós időszakból) sikerült rátalálnom egy folytatásokban közölt regényének részleteire.

³⁹ *Pedagógiai kísérletek*. Utolsó széttekintés. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1980. 405.

⁴⁰ *Európa földregéztérképéhez*. Sorskérdések. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1989. 60.

– Ez az, Laci bácsi! – rohantam le legközelebb, egy sürgetően kierőszakolt találkózón. – Ezt kell kiadni a Magvetőnél! Egyáltalán: befejeződött-e ez a regény Égető Eszterről, a magyar „csomorkányizmusról”? (A regény színhelye ugyanis a képzeletbeli Csomorkány: azaz Hódmezővásárhely, ahol az írónak 1945 után, az őt ért támadások elől meg kellett húzódnia, és csak Teleky Géza, illetőleg Keresztury Dezső kultuszminiszter külön engedélyével taníthatott.)

– Nézd, (ekkor már tegeződünk) ennek a regénynek eddig is már átkos története van, nem tudom, mire mentek vele a továbbiakban... – szólt lehangoltan.

– Megtudtam, hogy a regény valóban elkészült (*Őrültek* címmel) és ennek egyes részleteit közölte a *Válasz* folyóirat. Majd lekötötte kiadásra az akkor még létező, híres magánkiadó, a *Révai* (ennek józanítéletű és igényes irodalmi vezetője az az Illés Endre volt, aki későbbiekben majd a legrosszabb arcát mutatja, a Révai-kiadó államosítása után a Szépirodalminál).

A regény tetszett Illés Endrének, csak a címével nem volt megbékélve: – Fölöslegesen provokatív! – közölte Németh Lászlóval. Az író egyetértett vele, majd először *Eszelősökre* finomította (tudni illik mindkét sommás meghatározás a férfinemnek azon részére vonatkozik, aki nem érti meg sem az asszonyok, sem a feleségek belső világát, sem pedig a házastársak igazi helyét és szerepét a családban). A végén – az egyszerűség kedvéért – némi töprenkedéssel a főhős nő neve lett a könyv címe: *Égető Eszter*...

A kéziratot a *Révai* kiadónál kiszedték, hasáblevonatot készítettek a korrektúrára belőle. Ám, villámcsapásként, beköszöntött az államosítás, és még az új regény szedését is szét kellett dobni. Nem kerülhetett az *Égető Eszter* kiadására sor, 1948-ban...

– Nem tudom, megvannak-e egyáltalán ezek a levonatok... – mondta előbb bátortalanul az író, majd egyre inkább belelkesedett –, de ha nincsenek is meg, talán elő tudom kaparni azokat az iskolai füzeteket, amelyekbe kézírással a regényt fogalmaztam...

Hosszú hetek munkájával – a nyomdai levonatokból, meg a kézíratos füzetekből – végre összeillett újra a „régiszerű”.

A regény kiadása azonban még így is kétséges volt, „ideológiailag” meg kellett támogatni. Képes Gézához fordultam segítségért, aki akkor már nemcsak az Írószövetség költői szakosztályának a titkára volt, hanem – Tamás Aladár dicstelen távozása után (mellesleg Indiába ment, magyar követnek) – 1956 áprilisától átvette az Írószövetség 9 tagú vezetőségének megbízatása alapján a főtítkári teendőik intézését is.

Rövid gondolkodás után Képes azt tanácsolta: Király Istvánt kell felkérni a „külső szerkesztői” feladatra. Ha ő olyan lektori véleményt ad, hogy mehet, akkor abba a Pártközpont már nem fog belekötni (annál inkább került előtérbe a mindig „vonalhú” irodalomtudós személye, mivel ekkor már – Németh Lászlóval egyetértve – a *Csillag* folyóiratban, melynek főszerkesztője volt, hónapról hónapra folytatásos részleteket közölt az *Égető Eszter*ből).

Beszéltem Király Istvánnal – ekkor már a Gorkij fasori épületben egy folyosón helyezkedett el a *Magvető*, meg a *Csillag* szerkesztősége is, karnyújtásnyira az Írószövetség épületétől –, aki örömmel vállalkozott erre a feladatra. Később tudtam meg, hogy ekkor már jó ideje rendszeres látogatója a Szilágyi Erzsébet fasori háznak, az író lakóhelyének, hogy egyrészt tájékoztassa őt időről időre az éppen „aktuális” politikai vonalról, és az irodalompolitika módosulásairól, másrészt kikérje az író véleményét: hogyan látja ő, remetei magányában, az irodalmi közélettől elszakítva a világot?

Amidőn Király – rekordidő alatt – végzett a teljes kézirat elolvasásával, tekintélyes, majdnem 40 szerzői íves munkáról volt szó, megbeszéltük: előbb nála találkozunk, a Parlamenthez közel fekvő lakásán.

Felmegeyek hozzá, megbeszéljük esetleges kifogásait – számítottam egyre és másra... –, azután együtt keressük fel Németh Lászlót. Aki – mint kiderült, vérnyomásmérője szerint is – nem kis izgalommal várta a két lektort, kell-e változtatni a regényen, vagy sem, és ha igen: vajon mit? (Az én véleményem már ismerte: *én maradéktalanul*, betű-változtatás nélkül az *Égető Eszter* kiadása mellett voltam!)

Egy májusi kora estén, 1956-ban, ott voltam Királynál, akit régről, még Eötvös kolégista korom óta ismertem, ha csak futólagos is volt ez az ismeretség.

Othonosan, házikámban fogadott, mivel egész délután dolgozott, ezután kívánt utcai ruhába öltözni, hogy elindulhassunk az íróhoz.

– Rövid leszek – tért azonnal a tárgyra –, a regény kitűnő! Olyan távlatos összefoglalója fél évszázad magyar történetének egy asszony szemszögén át, hogy csodálkoznék, ha egy-két évtized elmúltával már nem csak mint Németh László kiváló prózai írásként emlegetnék, hanem mint a XX. század egyik klasszikus magyar prózáját...

– Egyszóval, nincsen ellenvetésed? – néztem rá, kicsit szorongva, hiszen az ilyen magasra dobott labdák, az efféle dicséretet következik, következhet egy *de...* – Kiadható a regény?

– Tulajdonképpen igen – nézett rám Király –, csak egyetlen gondom van vele... Tudod, hogy önmagát is szerepelteti a könyvben, mégpedig ráismerhetően, Méhes Zoltán alakjában... Aki azután, attól való félelmében, hogy a rendőrök 45 után őt keresik, öngyilkos lesz... Ez a motívum nagyon indokolt és el is fogadnám, csak egyetlen egy, nem is csupán kifogásom lenne..., hanem inkább... – és itt talányosan elmosolyodott –, inkább... irodalomtörténeti töprengésem...

– Mégpedig? – szóltam közbe, talán a kelleténél kissé rémültebb hangon: vajon mi következhet ezután?

– No, nem veszélyes az ügy – hűtött le Király, miközben a feketekávé lehajtása után már a konyaknál tartottunk –, és ha Laci bácsi nem akarja, én nem erőszakolnám... Tudniillik irodalomtörténészként arra gondoltam, hogy ha Méhes Zoltán, alias Németh László meghal, öngyilkos lesz, vége a történetnek... Mégpedig annak a történetnek, hogy mivel a regény 1945 után véget ér, nem lehet folytatása. Ha pedig Méhes Zoltán életben marad, akkor talán Laci bácsit rá lehet arra beszélni előbb-utóbb, hogy szője tovább *Égető Eszter* regényszálait! De most már Méhes Zoltánnal, azaz regénybeli önmagával a főszerepben, úgy is meg akarta írni már, *Drága jó nyolcadik* címmel, hódmezővásárhelyi tanárkodásának a történetét. Talán még ez is beleillene...

Hirtelen az órájára nézett: – Jól elbeszélgettük az időt. Most gyorsan magamra rántok valamit, téged pedig megkérlek: hívj telefonon egy taxit...

Ezzel eltűnt a háttérben, de az ajtók sajnos nyitva maradtak, így nem tudhattam, merre cirkál lakásában. Így a gyors taxi-telefon után Németh Lászlót hívtam fel, és hangosan így szóltam: – Most indulunk Királytól, a lakásáról, remélem nem késünk... – majd halkán, a tenyeremet a kagyló köré szorítva, gyorsan hozzátettem – Laci bácsi, arra kérlek, bármit mond Király, ne egyezzél bele! Nem kell igent mondanod rá...

Többet és részletesebbet nem szólhattam, talán már ezt is hallgatta a házigazda a nyitott ajtókon át, mivel máris ott állt előttem készen, kifürkészhetetlen, kissé egy kínai mandarinra emlékeztető arcával.

Máris leviharzottunk az emeletről, a taxi ott állt már a Duna-parti ház előtt.

Az író – látszott az arcán –, szorongva fogadott. Majd megnyugodott azután, amikor Király István még az előttem kifejtett gondolatsornál (máris klasszikus értékű könyv...) is részletesebben dicsérte, valóban őszinte szavakkal, a regényt.

Németh László erre látszólag újra megnyugodott.

Am amikor Király, kissé körülményesebben és részletesebben, mint ahogyan előttem vázolta Méhes Zoltán életbenmaradásának fontosságát, az író elsápadt, láthatóan összereszkadt. Majd merőn rám nézett, és nem is Királynak, hanem az én arcomba nézve mondta:

– Hát erről van szó...

Király is rámnézett, és – úgy gondolom –, rájöhetett a turpisságra. Az író – márcsak súlyos egészségi állapota, hipertóniája miatt sem – nem ellenkezett.

– Rendben van... akkor Méhes Zoltán életben marad – szólalt meg végül, majd kicsit már életesebb, sőt felcsattanóbb hangon, újra felém fordulva folytatta. – De még egy-két helyen később, úgy emlékszem, még emlegetik őt, valahogy így: szegény Zoltán... Ehhez nekem most már nincs türelmem, ezeket az utalásokat kibogarásznom, elég lesz az új változatot megírnom... Megkérlek rá Áron, hogy keresd ki azokat a részeket, húzd ki a szövegből, varrd el a szálakat...

Hamarosan távoztunk, meglehetősen fagyos hangulatban.

Királyval ezután erről a témáról soha nem váltottunk egyetlen szót sem. Ő nem kérdezett semmit – így nekem sem kellett az igazat elmondanom, sem valami kitérő választ adnom.

Szerkesztői jelentésemben viszont ki kellett térnem erre a változtatásra, mivel – lehetséges, hogy ez nemcsak Király ötlete volt, vagy ha az is, egyben feltétele a regény megjelenhetőségének:

„... A szerző a 8 éve megírt kéziratot néhány jelentősebb, s jónéhány kevésbé jelentős változtatást hajtott végre, kiadónkkal s a külső szerkesztővel (Király István) a legnagyobb egyetértésben. Ilyenformán a regény egyik főszereplője, Méhes Zoltán, az író és ideológus, nem követ el öngyilkosságot, hanem az élet igazságának megfelelően ő is, a többi szereplő is olyan formában búcsúzik el az olvasótól 1949-ben, a fordulat éve körüli időkből, hogy szerző egy későbbi időpontban bátran folytathatja élettörténetük leírását, ha erre Németh László maga is hajlandóságot érez...”

Készült ez a *Kiadói Főigazgatóság* számára, a könyv engedélyezésére szánt jelentés, 1956 május 31-én. Az *Égető Eszter* megjelent azután 1956 szeptember 15-én, 5 ezer példányban. Majd a II. kiadás néhány hónappal később, 1957 márciusában, ugyancsak 5 ezer példányban.

A regény szerző által dedikált példányát, talán az '56-os forradalmi történések miatt csak késve kaptam kézhez, pedig időközben sokszor találkoztunk, személyesen. Am mégis úgy tűnik, az író megnyilatkozását ünnepi alkalomra tartogatta, mivel a dedikáció így szólt: *„Tóbiás Áronnak, az Égető Eszter lektorának, aki a regényt a homályból kikaparta, köszönettel Németh László, 1956 Karácsony...”*

Ezek után lássuk a regény eredeti változatát, Méhes Zoltán halálát – *Égető Eszter* szemével:

„Reggel úgy kezdte járkálását, hogy vagy a veranda, vagy a szalon felől kifogjon Méhes szobájából valami életjelt. De nem hallott semmit. A patikába kellett volna indulnia, de Méhes még nem kelt föl. Máskor is megtörtént – ha nem volt első órája –, hogy későbbben bújt elő. De most mégis meg akarta várni. A lányt szalajtott a kulccsal be a patikába; ő később jön egy félórával. Fél kilenckor azt határozta: bekopog. Hisz

megvan a mentség: fél, hogy elalussza az óráját. A kopogásra nem kapott semmiféle választ. Csendesen benyitott, Méhes ott feküdt szembe vele, nyitott szemmel, az ágyában. Azaz, csak az egyik szeme volt nyitva, s abból is egy furcsa, fénytelen pillantás szivárgott felé. Odament mellé: a keze a paplanon még nem volt egészen hideg. De ahogy a fejét párnától felemelte, érezte, hogy egy halottat tart az ölében.”

Most következzenek a javítás, az életbenmaradás leírása, amit (állítólag) Király csak kért volna, de nem ragaszkodott hozzá.

A főhős, Égető Eszter, akinél Méhes lakott, észreveszi, hogy a férfi eltűnt, miután azt hitte a szobájába beszűrődő zajokból, hogy keresték, nyilván rendőrökre gyanakodott, közben csak a postás csöngetett be.

Ezután Égető Eszter körülnézett az üres szobában meg az éjjeliszekrényen. Látja, hogy ott nincsen más, „... csak egy könyv: az a német könyv a bécsi zenéről, amelyből neki is olvasott. A könyvön azonban – nem vette észre – mint két, földről fölszedett, elgurult műgyöngy, ott volt a két zselatinkapszula. Itt hagyta neki. Ezt az óhaját is teljesítette...”

Majd következik a fejezet új vége, az *Epilógus* előtti rész előtt:

„Sokáig nézegette a tenyerében levő lapot, aztán változatosságból a másik tenyerét kezdte nézegetni, az egymás mellett levő két kapszulát. Meglepetten nyúlt oda az ujjabegyével. Az egyik kicsit elferdült, a felülete is eltorzult. Igen, mintha egy fog nyoma lenne rajta. Nem kétséges, a szájában volt már. Ott tartotta, amikor a postás a szobájában járt. Azalatt lágyult föl s nyomódott belé egy fog bütyke. Ó, milyen szerencse. Ó, milyen szerencse, suttogta Eszter félhangon. Hogy megkérdeztem, ne tegyen kapszulába. Ki súgta, miféle jó szellem?... Ha por lett volna...”

Az *Égető Eszter* kiadási történetének azután azt lett „végleges” vége, hogy – ha jól tudom, az V. kiadástól – visszaállították az eredeti (*Méhes Zoltán öngyilkos lett...*) szöveget.

Kezemben a gyűjteményes összkiadás *Égető Esztere* – az a paraszt-rózsaszín színű, s az arany tükörbe foglalt borítójú kötet, amelyikről már messziről is szembe tűnnek a nyomtatott fehér betűk –, ez már a regény VI. kiadása, 1971-ből.

Felelős szerkesztője nem más – milyen történeti véletlen ... – mint Kristó Nagy István, akinek édesanyja volt Csomorkányban, azaz Hódmezővásárhelyen az Égető Eszter modellje. Németh László tanároskodása alatt egy ideig náluk lakott.

Történetünk tehát úgy ér véget, hogy az *eredeti befejezést* annak a Kristó Nagy Istvánnak sikerült, felelős szerkesztőként visszaállítania, aki édesanyja mellett maga is szereplője a regénybeli történetnek, az idősebb fiú, Józsi személyében...